

בתר מעיקרא או בתר תבר מנא

[דפים י"ז: -י"ח., כ"ו: -כ"ז.]

הרב עמיאל נאומבורג

א.

סוגייתנו דנה האם בתר מעיקרא אזלינן או בתר תבר מנא אזלינן כאשר בהמה התיזה כלי. הנפק"מ מזה לדין צרורות – האם הזיקה הבהמה בגופה או שמא אלו צרורות. נפק"מ נוספת משאלה זו היא דינו של רבה, שהזורק כלי מראש הגג ובא אחר ושברו – פטור השני¹. בשני המקרים עליהם דנה הגמרא השאלה היא בכלי המתעופף ומותז, האם רואים אותו כנשבר באותה שעה (לשון הרא"ש²) או שמא אין הוא שבור אלא בסוף. ונראה שיש להגביל את דיונה של הסוגיה מפנים ומאחור, וכמו שיבואר.

הגמרא לקמן³ פוטרת את ההורג תינוק בזריקה מראש הגג אם אחר קיבלו בסייף, ואע"פ שלדעת רוב הראשונים סוברת שם הסוגיה שבתר מעיקרא אזלינן, ומבואר שאין התינוק כמת אע"פ שנזרק מראש הגג, ואין זו רציחה. ואף לדעת הרמב"ן⁴, שלמ"ד בתר מעיקרא הזורק תינוק מראש הגג ובא אחר וקיבלו בסייף הזורק חייב – לא מצאנו כך אלא בניזקין וברציחה מסיבות שידונו לקמן, אך מסתבר שאין כלי שנזרק מראש הגג נחשב כשבור לגבי דיני טומאה, וממשיך הוא לקבל טומאה ולשאתה ואינו נטהר בזריקה בלבד עד שיתנפץ בפועל. וכן מסתבר שאם נזרק תינוק מראש הגג ומת אביו תוך כדי נפילתו – אמו פטורה מן הייבום, שהרי התינוק עדיין חי ונושם ואינו כמת. ואם נרצה להכליל, נאמר שלכל המשמעויות הדיניות של החפץ הרי הוא שלם, וכחפצא לא קרה לו מאומה כל עוד לא נשבר בפועל, ותעופתו אל שבירתו לא עושה אותו לשבור אלא הרי הוא שלם וחי לכל דבר ועניין.

ונראה שיש להגביל את השאלה גם לאידך גיסא. כתב הנימו"י⁵: "ואי קשיא לך אי"כ היכי שרינן עם חשיכה להדליק את הנרות והדלקתה הולכת ונגמרת בשבת... ולפי זה הרי הוא כאילו הבעירה הוא בעצמו בשבת... כי נעין במילתא שפיר לא קשיא לך שהרי חיובו משום חציו כזורק החץ שבשעה שיצא החץ מתחת ידו באותה שעה נעשה הכל ולא חשבינן ליה מעשה דמכאן ולהבא דאי חשבינן ליה הוה לך למפטריה דאנוס הוא שאין בידו להחזירה, וה"נ אילו מת קודם שהספיק להדליק הגדיש ודאי משתלם ניזק מאחריות נכסים דידיה... ש"מ דלאו כמאן דאדליק השתא בידים חשבינן ליה אלא כמאן דאדליק מעיקרא משעת פשיעה חשבינן ליה". ובקצה"ח⁶ הבין בדבריו, שסובר שאומרים שהכלי כשבור ושרוף מתחילת הפעולה אף בזורק חץ ואש על הכלי, ולא רק בזורק הכלי עצמו, ושלא כתוס'⁷. אך לפי דבריו קשות כמה קושיות:

¹ דף י"ז:

² סי' א'.

³ דף כ"ו:

⁴ במלחמות, דף י"א: מדפי הרי"ף.

⁵ י. מדפי הרי"ף, ד"ה "אשו משום חציו".

⁶ סי' ש"צ ס"ק א'.

⁷ דף י"ז: ד"ה "זרק כלי מראש הגג".

- (א) הנימוי⁸ הביא בשם הרא"ש את חילוק התוס' ולא חלק עליו ;
(ב) קושיית הנימוי לדעת הקצה"ח נשארה קשה על מ"ד בתר תבר מנא ;
(ג) אין רמז בדברי הנימוי לתלות את קושייתו ותירוצו בשאלת בתר מעיקרא ;
(ד) לפי דבריו אומרים בתר מעיקרא גם ברציחה, ובסוגיה מבואר שלא כן, כמו שהוכיח במישור הרמב"ן במלחמותיו בסוף הפרק⁹.

ויותר נראה, שכוונת הנימוי אינה שהכלי כבר שבור ושרוף מרגע מעשה האדם הראשוני, אלא כוונתו שהגברא נחשב מרגע זה כמזיק ורוצח ומבעיר (כאשר לבסוף מעשיו הזיקו ורצחו ושרפו), ומצד האדם הכל נגמר ברגע הראשון, וזהו הרגע שמהווה את סיבת החיוב וממילא זהו זמן חיוב האדם ושעבוד נכסיו. וכן הבינו בדבריו מספר אחרונים (נחלת דוד¹⁰, הגר"ש שקופ¹¹, קהילות יעקב¹² ועוד). נמצא שאין נדון סוגייתנו לא בפעולת המזיק, שהיא ודאי מעיקרא, ולא במהות החפץ, שהיא בודאי משתנה בזמן תבר מנא, וא"כ צריך להגדיר היטב במה דנה סוגייתנו.

ב.

ונראה שמבואר כי סוגייתנו עוסקת במהות הפעולה הנזקית ; לא במעשה המזיק, הגברא, שהוא סיים פעולתו כשהחפץ או אפילו החץ עזב את ידיו, ולא בדיני החפץ הנזק, החפצא, שלא נשבר ומת אלא בסוף. אלא כל דיונה של הסוגיה הוא כאשר נוצר בתחילה פוטנציאל נזקי, נזק בכח, שהשתחרר ויצא לפועל בסוף, מהי השעה המחייבת – יצירת הפוטנציאל או הוצאתו לפועל. וגם כאן נראה לפרט מעט.

ודאי שאם זרק אדם חפץ מראש הגג ויצר כזה נזק בכח, אלא שלבסוף לא הוזק החפץ (שאדם אחר תפסו וכדו') – אין על מה לחייב, אין נזק. אולם אם בסוף נשבר החפץ, אנו אומרים שהפעולה המזקת היתה הכנסת פוטנציאל השבירה כבר בראש הגג, והיות והתחדשה בחפץ, אם כן, פעולה נזקית – הרי הוא כשבור למ"ד בתר מעיקרא אזלין. אין משמעות נזקית להוצאה לפועל, שהרי הכל היה מונח מראש ועל כן הנזק הוא נזקי גופו ולא כחו, והשני יהיה פטור. כן פירש רש"י את הסוגיה, ונראה שהסכימו עמו רוב הראשונים.

אולם, אם בתר תבר מנא אזלין – אין הכנסת הפוטנציאל, יצירת ה'בכח', משמעותית, ואין היא חידוש נזק, וא"כ שבירת הכלי בפועל היא חידוש הנזק ויצירתו, והיא ורק היא הפעולה המחייבת. על כן הראשון יהיה פטור, והשני – השובר בפועל – חייב, והנזק יהיה נזקי כחו, שהרי רק יציאת הכח אל הפועל שברה את הכלי.

ונראה שעל פי דברינו אפשר להסביר את דברי התוס'⁷. שאע"פ שגם בזרק חץ מדובר שהחץ ישבור בודאות את הכלי, וא"כ האיש המזיק גמר כבר את פעולתו וכשהחץ ישבור את הכלי נכסי היורה יהיו משועבדים משעת הירייה – עם זאת, היות ואין הפוטנציאל הנזקי נמצא בכלי אלא הוא מחוצה לו – אין הכלי כשבור. אפשר אולי לומר שהמעשה הנזקי פועל כבר, אך לא בכלי, ואת הכלי אין לראות כניזוק כבר מההתחלה. ולכן הנזק הוא ודאי נזק כח ודינו כצרורות, ואם יבוא אחר

⁸ דף ז'. מדפי הרי"ף, ד"ה "אלמא בתר מעיקרא".

⁹ דף י"א: מדפי הרי"ף. ועי' בקהילות יעקב ב"ק ס"י כ"א.

¹⁰ דף י"ז: ד"ה "אך בעיקר דבריהם".

¹¹ בחידושי ס"י י"ח.

¹² ס"י כ"א.

וישבור – השני יהיה חייב, אף למ"ד בתר מעיקרא אזלינן. [נראה להוסיף, שגם אם בתר מעיקרא אזלינן, צריך שה'בכח' יהיה משמעותי לנוק; וכך, למשל, הזורק חפץ לא שביר מראש הגג לכיוון אש הנמצאת בחצר – יהיה פטור אם אחר שבר את הכלי, שהרי חוס האש אינו נמצא בכלי אף לא בכח כאשר הכלי מתחיל את נפילתו, ודומה הכלי בזאת לכלי שנזרק עליו חץ].

כתב הרא"ש¹³: "ומסקינן דהתיזת ברה"ר והזיקה ברשות היחיד חייב, ואע"ג דגבי דרסה על הכלי ונתגלגל למקום אחר ונשבר אסיקנא לעיל כרבא (נדצ"ל כרבה, וצ"ע) דבתר מעיקרא אזלינן, הכא לא אזלינן בתר מעיקרא אלא אחר המקום שנעשה בו הנזק דגלי קרא ברגל ובער בשדה אחר והביעור היה בחצר הניזק". הרא"ש הקשה מדוע לגבי דין הכלי המותזו אנו אומרים בתר מעיקרא, והרי הוא כשבור מההתחלה, ולגבי מעיף צרור על כלי אנו אומרים שמקום הכלי קובע ולא הולכים אחר מקום הפעולה של הבהמה ברה"ר. היש"ש¹⁴ והקצה"ח⁶ הבינו בדבריו שחולק הוא על תוס'⁷, שהרי לדעת תוס' יש לחלק בין זורק כלי לזורק צרור, ואילו הרא"ש בשאלתו השווה ביניהם¹⁵. וא"כ לדבריהם שאלת הרא"ש היא מדוע כשזרק חץ על כלי הכלי נחשב כבר כשבור ונעשה בו כבר מעשה השבירה, וא"כ מעשה זה נעשה במקום שהבהמה נמצאת, ולגבי מקום הנזק אנו אומרים שהתרחש ברה"ר? וענה הרא"ש, שאכן מקום הפעולה הוא רה"ר, אולם מקום הנזק הוא מקום הכלי. כלומר, כשהתיזת הבהמה אבן ברה"ר – הרי רגע ההתיזת הוא זמן ראיית הכלי כשבור, אך הוא כשבור במקום בו הוא נמצא, כלומר ברה"ר. וא"כ כשהתיזת כלי עצמו מרה"ר לרה"ר – הרי הכלי הוא כשבור ברה"ר ויהיה בעל הבהמה פטור. אך היש"ש לא כתב כן, וצ"ע בדבריו.

אך הנימוק⁸ הביא בשם הרא"ש את חילוק התוס' בין זורק חץ לזורק כלי, ולפיז אין לומר שהרא"ש חולק על תוס', ומה עוד שתוס' כתבו שהיא סברה פשוטה, ואם חלק עליהם הרא"ש היה לו לכתוב¹⁶ [אמנם בשי"ך¹⁷ גרס בנימוקי כתב הר"א ולא הרא"ש].

ויותר נראה לבאר בדעת הרא"ש שלא חלק על תוס' גם בקושייתו, אלא דעתו היא (וכן יש להסביר גם בתוס') ששורש השאלה האם בתר מעיקרא או בתר תבר מנא אזלינן היא האם המעשה הנזקי הוא יצירת הפוטנציאל או יציאתו לפועל, אך אם הפוטנציאל הוא מחוץ לכלי ודאי אין הכלי נזק עדיין ואיננו רואים אותו כשבור, אע"פ שלמ"ד בתר מעיקרא נאמר שהתהליך הנזקי החל. ולכן שאל הרא"ש, שאם המעשה הנזקי כבר נעשה, והבהמה עשתהו ברה"ר – שייפטר בעל הבהמה. ועל כך ענה, שאכן התהליך אמנם החל, אך הכלי עדיין אינו שבור, והפוטנציאל עוד לא הזיק ואף לא התחיל להזיק את הכלי, וממילא הביעור של הכלי לא היה אלא ברשות הניזק ובעל הבהמה חייב חצי נזק מדין צרורות, וא"כ כשהתיזת הבהמה כלי מרה"ר לרשות הניזק, שאז הפוטנציאל כבר נמצא בכלי ברה"ר – ייפטר בעל הבהמה מתשלומי רגל, שהרי הנזק קרה ברה"ר¹⁸.

¹³ פרק שני, סי' ב'.

¹⁴ פרק ב', סי' ד'.

¹⁵ בזה הסכימו הקצות והיש"ש, אך בפסיקת ההלכה נראה שנחלקו – היש"ש פסק כתוס' והקצות כרא"ש.

¹⁶ וגם תלמיד הרשב"א והרא"ש (דף י"ז: ד"ה "בעי רבא") שחלק על תוס' לא הביא הדברים בשם הרא"ש, והתקשה בעצמו בשאלת הרא"ש ולא תירץ את תירומו.

¹⁷ חו"מ סי' שפ"ו ס"ק כ"ח.

¹⁸ והעיר יוחאי קפלן שתהיה נפק"מ בין הבנת הקצה"ח להבנה זו (המובאת בנחלת דוד ובעוד אחרונים), כאשר הכלי הניזק נמצא בתנועה מרשות הניזק לרה"ר, ובזמן התזת הצרור עדיין הוא ברשות הניזק אך הצרור פוגע בו ברה"ר – שלדעת הקצה"ח חייבים חצי נזק, שהרי הכלי בזמן התזת הצרור ברשות הניזק ואז הוא כשבור, ולהבנת הנחלת דוד פטורים מכלום, שהרי אין הכלי כשבור אלא כאשר פגש את הצרור וזה קרה ברה"ר, ודו"ק.

ג.

הרמב"ן במלחמותיו¹⁹ מקשה על פירושו של רש"י, שאם בתר מעיקרא אזלינן הזורק חייב ואם בתר תבר מנא השובר חייב, מספר קושיות:

(א) אין להסיק מדברי רבה שהשני פטור, על חיובו של הראשון, שהרי אף אם נלך בתר תבר מנא – כלי שאין לו דמים שבר השני, שבזמן ששברו לא היה שווה הכלי מאומה וא"כ כלי ללא שיווי הזיק השני.

(ב) מבואר בסוגיה, בדברי רבה שהזורק תינוק מראש הגג והכהו אחר למטה, שדינו של השני תלוי במחלוקת רבי יהודה בן בתירא וחכמים האם חייבים גם על כל-דהו נפש, ופשוט בגמרא שהראשון פטור בכל מקרה. ואם כדברי רש"י, שרבה סובר בתר מעיקרא אזלינן – הרי הראשון צריך להיות חייב והאחרון פטור (גם לרבי יהודה בן בתירא), שהרי את פוטנציאל המיתה בנהרג הניח הזורק והלה חשוב בזאת כמת, כשם שאם זרק כלי מראש הגג הכלי הוא כשבור.

(ג) מבואר בסוף הסוגיה, שגם למי שמחייב על כל-דהו נפש ואדם שהרג את הנופל יתחייב מיתה, אם שור יקבל את הנופל בקרניו ויהרגו – לא ישלמו בעליו כופר למי שסובר שכופר דמי ניזק, כי אין לניזק דמים. ומוכח שגם לאומרים בתר תבר מנא, ומחייבים את ההורג את הנופל ברציחה – אין לנופל ערך ממוני, ואע"פ שהשובר הזיקו – הרי הזיק כלי ואדם שאין להם דמים, ומוכח שגם אם בתר תבר מנא אזלינן – פטור השני, כי אין לחפץ דמים.

ונראה שדעת רש"י וסיעתו היא שיש חילוק בין נזיקין לבין רציחה²⁰, והוא שכל מה שרצינו לומר – שיצירת פוטנציאל שיזיק את הכלי כשיצא לפועל, כבר היא הפעולה המזקת, ומשנעשתה רואים כבר את הכלי כשבור בגלל שיש בו פוטנציאל נזקי – דין זה הוא דווקא בנזיקין, ששם חפץ שיש בקרבו פוטנציאל שמשמידו – זהו נזקו, זהו חפץ "טרפה", שכבר אין לו "חיים" כחפץ ממוני. אך לגבי רציחה – כל עוד נשמת רוח חיים בקרב הנופל הרי חי הוא לכל דבר, ואע"פ שעומד הוא למות ע"י פגישתו את הקרקע – כרגע חי הוא, ואין הבאתו למצב זה "רציחה" אף כשבסוף מת; הרציחה היא הפגשתו עם הקרקע – שהיא זו שהוציאה את נשמתו מגופו – ולגבי רציחה ודאי בתר תבר מנא אזלינן. וכאמור לעיל, נראה שאף לדעת הרמב"ן, שלמ"ד בתר מעיקרא חשוב הזורק רוצח והתינוק כמת, אין זה אלא לגבי רציחה שכמו בנזיקין עניינה יצירת תוצאה, וכאשר היא נוצרה בכת אפשר להתבונן כאילו קרתה כבר, אך היכן שצריך תוצאה ממש – ולא רק יצירה – ייחשב התינוק כמת רק כאשר מת בפועל.

לגבי השאלה הראשונה של הרמב"ן, שאף למ"ד בתר תבר מנא הרי אין דמים לחפץ, נראה לומר שחפץ שאינו נמכר בשוק מסיבות חיצוניות שאינן במהותו – יש לו דמים, וישומו אותו באמצעים אחרים. לדוגמא: תעודת זהות – אין לה שוק ואין מי שירצה לקנותה, אולם המזיקה נראה שיהיה חייב (אולי את עלותה למחדש, ואולי נפחית ממחיר זה בגלל היותה משומשת). וכן על דרך זה משקפיים המותאמות לאדם ספציפי שאין אפשרות למכרם וכדו'. ונראה שגם הרמב"ן יודה לסברא זו בזורק חץ על כלי, שאע"פ שכרגע אין לכלי מחיר – שכולם יודעים שסופו להישבר

¹⁹ בסוף הפרק, דף י"א: מדפי הרי"ף.

²⁰ ונרמז חילוק זה כבר בסוף דברי הרמב"ן.

לכשיפגשו החץ – הרי כרגע הוא שלם ולא נעשה בו מאומה, ומה שאין לו מחיר הוא מסיבות צדדיות ולא עצמיות, ויש לו דמים. אך נחלקו הרמב"ן ורש"י לגבי כלי שנזרק, האם להתבונן עליו ככזה שבעצמותו אין לו דמים ותהליך תעופתו הוא עצמי לו וממילא אין לו דמים, או שתהליך התעופה אינו במהות הכלי ומה שאין לו מחיר אין זה אומר שאין לו דמים²¹.

ומה שהקשה הרמב"ן, שלמ"ד כופר דמי ניזק מצאנו בגמרא שאין לו דמים²², ולרש"י הרי יש דמים לכלי הנזרק מראש הגג למ"ד בתר תבר מנא אזלינן – יש לומר שאין לדמות אדם לכלי. כלי הוא חפץ בעל ערך ממוני מצד עצמו, הוא עצמו ממון, והשומה בשוק היא רק אמצעי להעריך את שוויו, וכשמחירו בשוק לא משקף בגלל שסיבת אי מכירתו היא חיצונית, כפי שהוסבר לעיל, נעריכו בדרך אחרת. אולם אדם אינו ממון, ואין לו ערך ממוני עצמי (עייני לאור ההלכה להגרש"י זווין במאמר על משפט שיילוק²³), וכל ערכו הדמוני הוא ערכו בשוק וכשאינו כזה אין על מה לשלם.

עסקנו עד כה בשתי שיטות:

(א) שיטת הרמב"ן – שלמ"ד בתר מעיקרא אזלינן הרי יוצר הפוטנציאל הוא המזיק, והזיק הוא כלי ואדם בעלי ערך וחייב, והשובר שהוציא את ה'בכח' אל הפועל לא הזיק כלום, ולמ"ד בתר תבר מנא אזלינן הראשון שיצר פוטנציאל לא עשה מעשה נזקי ולכן פטור הוא, והשני שהזיק והרג הוא המזיק והרוצח, אלא שהזיק חפץ שאין לו ערך ועל כן בנזיקין הוא פטור.

(ב) דעת רש"י ורוב הראשונים – שאם בתר מעיקרא אזלינן עשה הראשון את המעשה והשני לא עשה ולא כלום, ולמ"ד בתר תבר מנא הראשון לא עשה מאומה והשני עשה הכל וחייב הוא על כך.

ומצאנו שיטה שלישית בראב"ד בחידושו²⁴: "הא דאמר רבה זרק כלי מראש הגג ובא אחר ושברו במקל – פטור. אומר אני כל שכן הראשון שהוא פטור²⁵ אומר שמא לא היה נשבר, מי לא אשכחן אמדוהו למיתה וחיה פטור, הכא נמי פטור, ושני נמי פטור כיון דאמדוהו לשבירה מימר אמר מנא תבירא תבריי". ונמצא לפי דבריו, שאף למ"ד בתר מעיקרא אזלינן פטור הראשון. ונראה שהסבר דבריו הוא שיצירת הפוטנציאל וה'בכח' לבד אינה נזק אם לא יצא הכח אל הפועל, ומה שכאן יצא לפועל אין זה הכח שהטמין הראשון, שהרי הראשון הטמין כח שישבור בסוף, ואילו השני שברו במהלך תעופתו, ונמצא שלא יצא לפועל מה שיצר הראשון בכח ולכן הוא פטור²⁶.

ד.

הרי"ף²⁷ פסק כרבה, שהזורק כלי מראש הגג ובא אחר ושברו במקל – פטור, ולדעת רוב הראשונים כוונתו לפסוק דבתר מעיקרא אזלינן²⁸. בעל המאור הקשה עליו, שאם כך, שבתר מעיקרא אזלינן –

²¹ וכעין זה בברכת שמואל ס"י י"א בשם משכנות יעקב.

²² כן פירש רש"י בדף כ"ז. (ד"ה "פלוגתא דר' ישמעאל ורבנן"), אך עיי פירוש ר"ח שם.

²³ עמי ת"ג-תכ"ח במהדו' ירושלים ה'תשס"ד.

²⁴ דף כ"ו: ד"ה "הא דאמר רבה".

²⁵ אצ"ל: פטור שהוא.

²⁶ ומה שכתב שם המהדיר בהערה ל"ט – לא נראים דבריו.

²⁷ דף י"א: מדפיו.

מדוע הביא הרי"ף²⁹ את תירוץ רב ביבי בר אביי "דקאזיל מיניה מיניה"³⁰, שתפקידו להסביר איך להעמיד את ברייתת תרנגול המחטט בחבל למ"ד בתר תבר מנא אזלינן, ולדעת הרי"ף שבתר מעיקרא אזלינן גם כאשר לא נגע התרנגול נגיעה נוספת בכלי ישלם בעליו נזק שלם כדין רגל ולא חצי נזק כדין צרורות.

הראב"ד³¹ בתירוץ הראשון אומר, שדברי רב ביבי בר אביי באו לענות גם על השאלה "והא חבל משונה הוא"³², כלומר שבלי נגיעה נוספת של התרנגול בכלי, הרי חטיטת החבל כשלעצמה משונה היא וישלם בעל התרנגול חצי נזק מדין קרן (ומגוף התרנגול) גם למ"ד בתר מעיקרא אזלינן, שאין כאן דין צרורות, ועל כן העמיד רב ביבי בר אביי שהתרנגול נגע בגופו בדלי ועל כך חייב נזק שלם. נמצא לפי תירוץ זה, שהברייתא באה לומר לנו שנגיעת התרנגול בכלי היא המחייבתו, וצ"ב מדוע סיפרה לנו על חטיטת החבל? וצריך לומר, שכפי שמצאנו בסוגיית "כלבא דאכל אימרי"³³ שיש פוסקים³⁴ שכלב שהרג כבש ואח"כ אכל את בשרו, בגלל ההריגה שמשונה היא יתחייב חצי נזק בלבד, גם על האכילה שמצד עצמה אינה משונה, בגלל שאנו רואים את ההתנפלות כולה כההליך רציף שהמוטיבציה אליו אינה אכילה כדרך הכלב אלא פראיות, ועל כן חייב על התהליך הכולל חצי נזק בלבד. כמו כן היה אפשר לומר כאן, שחטיטת החבל היא התחלה של תהליך שסופו שתיית המים, והיות וכולו משונה מתחילתו – יתחייב גם על סופו חצי נזק. קמ"ל הברייתא (אליבא דרב ביבי בר אביי לפירוש זה של הראב"ד) שלא כד³⁵, וחייב על הכלי, אם נגע בו, נזק שלם. וכמובן, על החבל יישאר חייב חצי נזק בלבד.

בתירוץ שני תירץ הראב"ד, שללא נגיעת התרנגול בגוף הכלי תישאר חטיטת החבל משונה, ויהיה חייב על החבל ועל הדלי כאחד – חצי נזק של קרן, אולם היות ונגע בכלי וגילה שכל מטרתו היתה השתייה שבסוף – הרי חייב הוא גם על הכלי וגם על החבל נזק שלם, וכשם שדרכו לשתות, דרכו גם לחטוט חבלים לשם כך, כפי שמצאנו שדרך החמור ללעוס הסל עם הלחם³⁶.

הרשב"א³⁷ תירץ את דברי הרי"ף, שאם לא נעמיד כרב ביבי בר אביי שהתרנגול נגע בגוף הדלי אלא הכלי נפל ונשבר כתוצאה מהחטיטה לבדה – יתחייב בעל התרנגול חצי נזק, אך לא כראב"ד מדין קרן אלא יהיו אלו צרורות גם למ"ד בתר מעיקרא אזלינן. וז"ל הרשב"א: "ומשום דכל שאינו נוגע בדלי אלא שמחטט בחבל שמאוס בלישה ומתוך כך נפסק החבל ונשבר הדלי אי אפשר לשלם נזק שלם על הדלי, דכל שאינו פועל בגופו אינו אלא כצרורות". ונראה בבאור דבריו, שבא לומר שהיות והדלי והחבל אינם חפץ אחד, הרי זה שנגע בחבל בגופו אין זה אומר שזוהי נגיעה גם בדלי,

²⁸ אך עיי בדברי הרמב"ן שם, שלפי פירושו אפשר לומר שבתר תבר מנא אזלינן, וכן עיי רא"ה – מובא בנימו"י (דף ז'): מדפי הרי"ף, ד"ה "מיניה מיניה" בשם הריטב"א בשם רבו – שפסקו של הרי"ף הוא מספק.

²⁹ דף ז'. מדפיו.

³⁰ דף י"ח.

³¹ בחידושו (דף י"ח. ד"ה "והא דקא מוקים לה"), בהשגותיו על בעל המאור "כתוב שם" (דף י"א: מדפי הרי"ף), והובאו דבריו ברא"ש (סוף סי' א').

³² דף י"ח.

³³ דף ט"ו:

³⁴ עיי ישי"ש (פרק ב', סי' ט') ורא"ש (פרק שני, סי' ג').

³⁵ וכמובן, אין להשליך מכאן לסוגיית "כלבא דאכל אימרי", שהרי יש לחלק.

³⁶ דף י"ט:

³⁷ דף י"ח. ד"ה "אמר רב ביבי".

וכל שהזיק את הדלי בלי לגעת בו הוי צרורות. אלא שעל הבנה זו בדברי הרשב"א יש לשאול, מדוע בהמה המזיקה בשליף שעליה או במשאוי שעליה, או עגלה המושכת בקרון (כגירסת רש"י³⁸) שאינה נוגעת בגופה בחפץ הניזק – אנו אומרים שזהו היזק גוף ולא צרורות, וכשנוגעת בגופה בדבר המחובר ומקושר לדבר הניזק – ייחשב הדבר כצרורות? ואולי יש לחלק בין חיבור למזיק (בייחוד שהוא בעל חיים) לחיבור לניזק (שהוא דומם), וצ"ב חילוק זה. ואולי יש לומר, שהשליף והמשאוי והקרון בטלים לתנועת הבהמה, וממילא נחשבים כגופה אך אין להטפיל את החבל לדלי, ועדיין צ"ב.

עוד יש להקשות על הבנה זו ממה שמצינו ברשב"א לעיל³⁹, שסבר כתוס'⁷, ששאלת הגמרא בתר מעיקרא או בתר תבר מנא היתה רק על פעולה בכלי ולא כשנזרקה אבן או חץ על הכלי, והביאו הרשב"א והתוס' ראייה מכך שקיים דין צרורות, ואם נאמר שגם בזורק אבן על כלי בתר מעיקרא אזלינן והכלי שבור עם יציאת האבן מרגלי הבהמה הרי עשתה את הנזק בגופה, ולא בכחה. ולכאורה היה ניתן לומר שאין ראייה, שהרי אף אם הכלי שבור מיד הרי לא נגעה בו הבהמה, וא"כ ההיזק היה בלי נגיעה ודינו ככחה ויתחייב חצי נזק בלבד. וכן תירץ תלמיד הרשב"א והרא"ש שם⁴⁰ וקצה"ח⁶, ומוכח מהרשב"א והתוס' שאין הנגיעה מגדירה את הפעולה ככחו או כגופו, אלא אף ללא נגיעת המזיק בניזק – אם הנזק בניזק הוא ישיר מהמזיק, הרי זה גופו. ויותר נראה שיש להבין את דברי הרשב"א דלעיל שבא לחלק בין פעולה ישירה לפעולה אגבית; התרנגול שפועל ישירות בחבל אין זו פעולה ישירה בדלי, והנגיעה היא סימן לכך בלבד, ואם תרמוס בהמה כלי שיש בו כלים אחרים הכל ייחשב כגופה אע"פ שלא נגעה בכלים הפנימיים, ואפילו גרירת חבל שמחובר לדלי שתגרום לשבירת הדלי יש מקום לדונה כנזקי גופו, שהרי הבהמה עצמה נתנה מכחה בשבירה, ומה שבתרנגול זוהי פעולה אגבית נובע גם מכך שרק שחרר התרנגול את הכלי להפילו ולא פעל עליו בצורה חיובית. וע"פ דברינו יש מקום ופתח להבין את דברי הירושלמי⁴¹ המובאים ברשב"א⁴² לגבי טבליות, שכאשר דרך על העליונה משלם חצי נזק על התחתונה ולהיפך – וזה כי צריך להסביר שפעולתו בטבלה שלא דרך עליה אינה ישירה אלא אגבית וממילאית, ודו"ק.

³⁸ והיא גירסת גמרתנו.

³⁹ דף י"ז: ד"ה "ובא אחר ושבירו".

⁴⁰ דף י"ז: ד"ה "בעי רבא".

⁴¹ פרק ב' הלכה א'.

⁴² שם ד"ה "ירושלמי".